

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl/Year: 2019 – Sonbahar / Autumn Sayı/Issue: 45
Sayfa / Page:357-374

ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY
Makale Bilgisi / Article Info - Geliş/Received: 21.08.2019
Kabul/Accepted: 22.09.2019 - Araştırma Makalesi / Research Article

**CEVAT DURSUNOĞLU’NUN
AZINLIK VE MİLLET
TANIMLAMALARIYLA
İLGİLİ RAPORU**

***CEVAT DURSUNOĞLU’S
REPORT ON MINORITY
AND NATIONAL
DEFINITIONS***

Doç. Dr. Mehmet PINAR

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

ORCID: 0000-0001-5416-5220, mmetpinar@gmail.com

Öz

İmparatorluk geleneği sonrası Cumhuriyet ile birlikte yeni rejim, kendi argümanları doğrultusunda bir hareket alanı belirledi. Bu yeni anlayış, imparatorluk teamüllerinin dışında ulus normlarını içine alan milli model oluşturma iddiasıydı. Yeni sistem merkezîyetçi bir karakterle arzu ettiği ulus-kimliğini tesis etmek için farklı bölgelerde uzman kişilere çalışmalar yaptırdı. Hazırlanan raporlar yeni kimliğin şekillenmesine önemli dinamizm kattı. Bu bağlamda Kars Milletvekili Cevat Dursunoğlu’nun II. Dünya Savaşı döneminde hazırladığı rapor hem dönem hem de içerik açısından diğer çalışmalardan farklı tablo sundu. Hazırlanan raporların çoğunluğu erken Cumhuriyet dönemini kapsaması ve sadece bir bölgeyi veya etnik/farklı kültürel unsurları içinde barındırırken Dursunoğlu’nun hazırladığı rapor, farklı olarak hem azınlıklara, etnik-dini kimliklere ve farklı kültürlere önemli ölçüde yer vermekteydi. Rapor, Pomaklardan Yahudilere, Rumlardan Ermenilere Irkçılardan Kürtlere geniş yelpazede, farklı/çeşitli unsurları ihtiva etmekteydi. Rapor erken Cumhuriyet döneminde ortaya konulan diğer çalışmalarla bazı noktalarda paralellik gösterse de Ermenilerle ilgili yaklaşımları kendi içinde bir özgünlüğü barındırmaktaydı. Yahudilerle ilgili gerektiği durumlarda ülke dışına çıkarılmaları/daimi sürgün seçeneği radikal, fakat gerçekçi olmayan yanlısamanın ürünüydü.

Anahtar Kelimeler: Cevat Dursunoğlu, Ermeniler, Pomaklar, Rumlar, Yahudiler

Abstract

The new regime, together with the Republic after the imperial tradition, set a field of action in line with its own arguments. This new approach was to claim a national model that included the norms of the nation, apart from imperial practices. The new system, with a centralized character, has worked with experts

in different regions to establish the desired nation-identity. The reports produced a significant dynamism in shaping the new identity. In this context, Kars Deputy Cevat Dursunoğlu's the report prepared during World War II presented a different picture from the other studies in terms of both period and content. While the majority of the reports covered the early Republican period and contained only one region or ethnic / different cultural elements, Dursunoğlu's report drew considerable attention to both minorities, ethnic-religious identities and different cultures. The report contained a wide range of different elements from Pomaks to Jews, from Greeks to Armenians. Although the report showed some parallelism with the other studies put forward in the early Republican period, the approaches regarding the Armenians had a specificity in itself. The option of deporting/permanent exile to Jews where necessary was the product of a radical but unrealistic illusion.

Keywords: Cevat Dursunoğlu, Armenians, Pomaks, Greeks, Jews

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti kuruluş sürecini tamamladıktan sonra ulus-kimliği bağlamında homojen bir toplum oluşturmak için milli bir inşa süreci başlattı. Rejimin bu noktada zorlandığı en önemli nokta Cumhuriyet'in imparatorluk bakıyeleri üzerine kurulmuş olmasıydı. Yeni kurulan devlette farklı kültürlerin ve inançların olması türdeş bir toplum oluşturmayı güçleştiren faktörlerdi. Yeni rejim bu sorunu aşmak adına farklı uygulamalarla ulus-kimlik formunun gerekliliklerini ortaya koymaya çalıştı. Ulus-devlet bileşenlerinin süreç içerisinde belirginleşmesiyle birlikte din kimliği yerini ulus kimliğine bıraktı. Esasında ortaya konulan bu politikalar, İttihat ve Terakki'nin son döneminde başlattığı milli yönelişin tarihsel hafıza içerisinde olgunlaştırılıp daha sistematik hale getirilmiş kompozisyonuydu. Cumhuriyet kadroları, kendi tanımladıkları ulus-kimlik teamülleri çerçevesinde uyum gösteren unsurlara karşı pratikte kapsayıcı ve kucaklayıcı bir dil kullanırken kendini bu dairenin dışında gören ve rejime/sisteme tepki geliştiren unsurlara karşı dışlayıcı bir tavır sergilediler. Uygulanan politikalarda bölge, dil, kültür ve etnisite gibi etmenler belirleyici oldu. Ulus-kimlik inşasının ve milli ekonominin oluşmasında mübadele de önemli bir dönüm noktasını teşkil etti.

Rejimin ağırlıklı olarak İstanbul'da yaşayan Ermenilere, Rumlara ve Yahudilere yaklaşımında kendi içinde farklılıklar göze çarptı. Farklılıklarda bu unsurların devletle kurdukları ilişki biçimi belirleyici oldu. Müslüman kimliğini taşıyan Pomaklar, Çerkezler ve Boşnaklara uygulanan politikalar da değişkenlikler göze çarptı. Bu politikaların farklı olmasını toplumların kültür, dil aidiyeti, yaşadığı coğrafya, nüfus yapısı ve siyasetle ilişkileri belirledi. Bu yönüyle ele alındığında izlenen politikalarda farklı argümanlar öne çıkmaktaydı. Rumlar, Ermeniler ve Yahudilere yönelik izlenen politikalarda Türkçe konuşurma ve iktisadi yaptırımlar ön plana

çıkarken yoğunlukla doğuda yaşayan Arap ve Kürtlere yönelik politikalar da tedip ve tenkil başat bir şekilde önde durmaktaydı.

Cumhuriyet'in türdeş bir toplum oluşturma projesi belli bir düzene girmişken II. Dünya savaşı dönemi rejimin gerekliliklerini kabullenen yeni bir birey tipolojisini arzuladı. (Sılan, 2010:32). Bu çalışmada Cumhuriyet kadrolarının farklı milletlere, kültürlere ve etnisitelere yönelik ortaya koyduğu politikalarla, 1944'te II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Kars Milletvekili Cevat Dursunoğlu'nun azınlıklar, etnik gruplar, dini yapılar ve farklı kültürlerle ilgili tetkik raporunun tek parti uygulamalarıyla benzeşen ve ayrıışan yönlerini ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Cevat Dursunoğlu'nun Kısa Hayat Hikâyesi

Dursunoğlu 29 Haziran 1308'de (Temmuz 1892) Erzurum'da doğdu. Babası İbrahim Hakkı Bey, annesi Nafia Hanımdır. İlköğrenimini 1902'de Erzurum'da tamamladı. 1910'da Erzurum İdadisinden birincilikle mezun oldu. 1910'da yapılan yurt dışında okuma sınavlarını kazandığından 1911-1914 arasında Berlin ve Yena Üniversitelerinde pedagoji ve felsefe eğitimi aldı (TBMM Arşivi, No: 1151).

1914'te I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İhtiyat Zabıt Mektebi'ne girdi. 10 Nisan 1915'te yedek teğmen oldu. I. Dünya Savaşı 1916'da Diyarbakır İkinci Ordu emrinde istihbarat subaylığı yaptı (Başak, 2000:3). Savaş boyunca Romanya Makedonya ve Kafkas (33.Fırka) cephelelerinde görev aldı. Mondros Mütarekesi sonrasında İstanbul'da bulunduğu dönemde Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin toplantılarına katılarak deneyim kazandı (Dursunoğlu, 1946:17). Bu tecrübesiyle 3 Mart 1919'da Erzurum'da kurulan Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşunda etkili oldu ve bu cemiyetin 1921'e kadar genel kâtipliğini yaptı (Goloğlu,1968:22). Erzurum Heyet-i Merkeziyesi adına Hasankale Müdafaa-i Hukuk Heyet-i İdaresi'nin hesaplarını kontrol etmekle görevlendirildi. (TİTE Arşivi, G31,G2,B2001)¹ Kazım Karabekir tarafından seçilen heyetin içinde yer alarak Eylül 1920'de I. Doğu Halkları Kongresi'ne ve Bakü Türkiye Komünist Teşkilatları Birinci Kongresi'ne katıldı. (Aslan, 1997:224; Tunçay, 2009:337).

Haziran 1920-Mart 1921 Erzurum Öğretmen Okulu Müdürlüğü, Mart 1921-Kasım 1921 Kars Maarif Müdürlüğü, Ekim 1922-Mayıs 1924 Erzurum Lisesi Müdürlüğü, Haziran 1924-Ocak 1926 Maarif Umumi Müfettişliği, Ocak 1926- Ocak 1931 Orta Öğretim Genel Müdürlüğü, Ocak 1931- Ocak 1935 Avrupa Talebe Müfettişliği, Ocak 1935-Mayıs 1942 Ma-

¹ Dursunoğlu'nun Erzurum'daki faaliyetleri için bkz. (Baykal, 1969; Kırzioğlu,1993; Korkukçu,1992).

arif Vekilliği Teftiş Heyeti Başkanlığı ve Yüksek Öğretim Güzel Sanatlar Genel Müdürlük Vekilliği görevlerinde bulundu. (TBMM Arşivi, No: 1151). Görüldüğü gibi Dursunoğlu eğitim kadrolarının hemen hemen bütün kademesinde görev aldı. 1921-1942 yılları arasında okul müdürlüğünden milli eğitim müdürlüğüne kadar eğitim alanında farklı görevler yaptı.

Eğitim kurumlarındaki deneyimlerinden sonra 1942'de Kars Milletvekili Hüsrev Sami Kızıldoğan'ın vefatı üzerine Dursunoğlu, Kars milletvekilliğine seçildi (BCA.30.10/76.503.5-2). Aynı zamanda CHP Genel İdare Heyeti üyeliğine getirildi (Ulus, 16 Haziran 1943). 1946'da Erzurum milletvekilliğine ve aynı yıl yeniden CHP İdari Heyet üyeliğine seçildi (Akşam, 1 Kasım 1946). TBMM'de bütçe ve maarif komisyonlarında görev yaptı. Ayrıca Maarif Komisyonu Başkanlığında bulundu. Evli ve iki çocuk babası olan ve iyi derecede Almanca ve Fransızca bilen Cevat Dursunoğlu 1950'de emekliye ayrıldı (TBMM Arşivi, No:1151; Barutçu, 1977:451). Parti içerisinde çalışmalarını belli dönem sürdüren Dursunoğlu, 1961'de Kurucu Meclis'te Erzurum Milletvekilliği yaptıktan sonra 1965'te siyasetten tamamen çekildi. 11 Ocak 1970'de Ankara'da vefat etti. (Cumhuriyet, 13 Ocak 1970). Dursunoğlu'nun I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele sürecinde ülkenin içinde bulunduğu şartları yerinde görmesi ve öncesinde aldığı pedagoji ve felsefe eğitimi, sonrasında yeni devlette eğitim camiasının her aşamasında aktif rol alması ve en son olarak da siyasete atılarak yelpazesini genişletmesi kuvvetle muhtemeldir ki onun azınlık ve farklı kültürlerle ilgili tespitlerinde önemli bir kaynak ve birikim sağladı.

Cevat Dursunoğlu'nun Azınlık ve Millet Tanımlamaları

Cevat Dursunoğlu, milletlerin kozmopolitleşmesinin ve milli çizgiden uzaklaşmalarının köklerini milletlerin yaşadığı tarihsel dönemlerde aradı. Anadolu'da yaşayan farklı ekalliyetlerin kaynağını Osmanlı'nın Fatih Sultan Mehmet'ten sonra büründüğü imparatorluk kimliğine bağlamaktaydı. Bu dönemde ekalliyetlerin nüfusunun arttığını, Fatih döneminde başlayan bu süreçle birlikte Tanzimat döneminde ortak bir kültür politikası çerçevesinde Osmanlı milleti oluşturulmak istenildiğini, fakat bu durumu dışarıdan alınan aşya benzettiğinden bu girişimin tutmadığı yönünde bir düşünce içerisindeydi. II. Abdülhamid döneminde bile imparatorluğun yükünü çekenler Türkler olmasına karşın Türklerin çoğunluğu oluşturamamasından sürekli yakınmaktaydı. Cumhuriyet döneminde Anadolu sınırları içerisinde nüfusun % 85'inin Türkçe konuşmasından hareketle bu oranın milli beraberliğin tesis edilmesine önemli ölçüde dinamizm katacağı düşünce içerisindeydi. Cumhuriyet döneminde milli kimlik inşası üzerine bir anlayış hâkim olduğundan dönemin bu ayırt edici özelliğiyle imparatorluk mantalitesinden ayrıldığını savundu. Cumhuriyet dönemi kadrolarının milletler

realitesine uygun politikalar takip etmesinin gerekliliğine de ayrıca işaret etti. Osmanlı'dan kalan farklı unsurları milli politika etrafında ortak bir potaya çekmenin önemine de ayrıca vurgu yaptı (BCA.490.01/61.233.6-2.). Bu yönden bakıldığında Dursunoğlu'nun milli kimliğin tesis edilmesinde karşılaşılan problemleri ve zorlukları tarihi süreç içerisinde imparatorluk yapısından ve geleneklerinden gelen yansımalara bağlamaktaydı.

Dursunoğlu tarihsel süreçle ilgili değerlendirmelerde bulunurken milli politikaların hayata geçirilmesinde nüfus yapısının etkili olduğu görüşündeydi. Türk aydınlarının son dönemde yaptığı çalışmaları dikkate alarak 1935 istatistiklerinde Türkiye nüfusunun 16.157.450 olduğunu, 13.899.163 kişinin anadilinin Türkçe ve 2.258.377 kişinin ise farklı diller konuştuğu tespitinde bulundu. Dursunoğlu, aydınların millet anlayışıyla ilgili eğilimlerini dikkate alarak bunların 4 kategoride değerlendirilebileceğini savundu: (BCA.490.01/61.233.6-2).

Kozmopolitler: Dursunoğlu'na göre Tanzimat döneminde Osmanlı millet anlayışına benzer modeli sürdürmeyi amaçlayan bu aydın kitle, dil, kültür ve ülkü birliği gözetmeden Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan herkesi Türk olarak görmekteydi. Bu grupta yer alanlar, dil, kültür ve tarih birliği olmadan ortak bir şuur etrafında kenetlenmenin olamayacağını öne sürmekteydiler. Dursunoğlu aydın gurubunu eleştirerek dil, kültür ve tarih birliğinin milletler arasında bütünleşme olmadan sağlanamayacağını, yüzyıldan beri süregelen tecrübelerin bu düşüncesini doğruladığını belirtmekteydi. Bu olumsuz tablodan hareketle bu fikri savunan kozmopolit düşünceye sahip aydınların azaldığını da söylemekten kaçınmadı. Kozmopolit grubun en etkin olduğu yerin İstanbul olduğunu, bunun sebebi olarak da kentte 250.000 yakın Gayrimüslimin yaşadığını, liman ticaretini ellerinde tuttuklarını ve yabancı okullar üzerinden bir hâkimiyet alanı oluşturduklarını belirterek bu unsurlarla kültür birliğinin sağlanmayacağını iddia etti. CHP teşkilatının milliyetçi bir yaklaşımla bunları uyarmasının doğru bir adım olacağı düşüncesine de raporunda ayrıca yer ayırdı (BCA.490.01/61.233.6-4).

İslamcılar: Dursunoğlu'na göre bu düşünciyi savunanlar toplum hayatında en esaslı bağın din olduğu görüşündeydiler. Ayrıca Cumhuriyet ideolojisinin evrensel bir İslam düşüncesiyle gelişeceğine inanmaktaydılar. İnkılaplara özellikle de Harf İnkılâbına, toplumu İslami düşünceden uzaklaştırdığı iddiasıyla soğuk bakmaktaydılar. Bu fikri savunanlar farklı basın kuruluşlarında düşüncelerini toplumla paylaşma yolunu tercih ettiler. Özellikle İslam Ansiklopedisi etrafında yazdıkları makalelerle fikirlerine dayanak oluşturmak istediler. Dursunoğlu bu düşünceye sahip olanların samimi olmadıklarını, çocuklarını Notr Damdösyon ve Sen Jozef gibi

okullarda okutmalarına bağlamaktaydı. Ona göre kozmopolitler nasıl Tanzimat anlayışını devam ettirme düşüncesinde iseler İslamcılar da medrese anlayışını sürdürme peşindeydiler. Dursunoğlu, İslamcıların kozmopolitleri besleyen yabancı okullara sahip olmadıklarından zamanla yok olmaya mahkûm olacaklarını düşünmekteydi. Bu iki grubun ortak yanının imparatorluk paradigmasından beslenmeleri olurken farklı yollardan bilerek veya bilmeyerek imparatorluğu canlandırma düşüncesine sahip olduklarına raporunda yer verdi (BCA.490.01/61.233.6-4). İki fikrin imparatorluk eksenli bir okuma yaparak düşüncelerine yön verdiklerinden dünya görüşlerinin farklı olmasına karşın çıkış noktalarının benzer olduğu kanaatindeydi.

İrkçılar: Dursunoğlu, bu fikrin bir moda haline geldiğini, kaynağı dışarda olan bu düşüncenin taklit yoluyla ülkeye getirildiğini iddia etmekteydi. Bu fikrin yayılma sebebi olarak da Osmanlı'yı XVII. yüzyıldan itibaren Kapıkulu (yabancılar) zihniyetinin yönetmesi olarak görmekteydi. Bu fikri savunanların Ergenekon, Gökböri, Orhun ve Bozkurt gibi dergilerde düşüncelerini paylaştıklarını, moda fikirlere düşkün olan gençlere doğru bir yöneliş gösterdiklerini rapor etmekteydi.² Her ne kadar düşüncüyü savunanların dış ülkelerdeki propagandalara alet oldukları ve dışarıdan menfaat elde ettikleri söylene de bunları iki kısma ayırmanın daha doğru bir eğilim olacağı düşüncesindeydi. Dış dünyanın etkisinde kalmış samimiyetsiz olanların yanında içlerinde bazı gençlerin bu fikirlere gönülden inandıkları tespitinde bulundu. Dış dünyayla bağlantılı olanlar için bunun bir güvenlik sorunu olduğunu dile getirerek emniyet mensuplarının bu olayı çözecek formüller geliştirmesini arzu etti. Bu düşüncüyü samimi çerçevede savunanların ise Türk soyunun dışında bir unsurun olmadığı ve Türk ırkının saf ve üstün bir ırk olduğu görüşünde sabit kaldıklarını belirtti. Fikirlerini desteklemek için kan grubu, antropolojik evsaf birliği gibi anlamını bile bilmedikleri sözleri sürekli tekrarladıklarından hareketle Türk tarihi içerisindeki oluşumları ve bugünkü Türkiye realitesini anlamayan bu gençlerin ülkeyi ayrılığa götürebileceklerinden uyarılmalarının gerekli olduğunun altını çizdi (BCA.490.01/61.233.6-5). Bu düşüncenin tarihsel bir gerçekliğinin olmadığını, II. Dünya Savaşı sürecinde revaçta olan bir görüş olsa da farklı düşünceler peşinde koşan gençlerin ortaya attığı ayağı yere basmayan bir eğilim olarak görmekteydi.

Anadolucular: Anadoluçuluk, I. Dünya Savaşı ve sonrasında Milli Mücadele süreciyle birlikte Turancılığa karşı oluşan milliyetçi-muhafazakâr bir duruştu. Dursunoğlu'na göre Anadoluçuluğu yukarıdaki akımlardan ayıran yön, diğer fikirler çoğunlukla İstanbul ve birkaç büyük şehirde

² Bu dergilerden Bozkurt'un ülke siyasetine zarar verdiği düşüncesiyle 1941'de Bakanlar Kurulu kararıyla kapatıldığı görülmekteydi. (BCA.030.18.01.02/93.122.9.)

karşılık bulurken Anadoluçuluk geniş coğrafi alana yayılan bir düşünce biçiminde kendini gösterdi. Dursunoğlu, raporu hazırladığı tarihte Anadoluçuluk düşüncesinin önemini yitirmesine karşın ülkenin fikir hayatında çeyrek asır yer edindiğinden tahlilini yerinde buldu. Muhacir ve yerlilik ihtilafları devam ettiğinden Anadoluçuluk düşüncesinin eskisi kadar canlı olmasa da devam ettiğini belirtti. Anadoluçuluğu daha iyi anlamak için tarihsel gelişimi hakkında da bilgi veren Dursunoğlu, Balkan Savaşı sonrası ortaya çıkan bu düşünce örüntüsünü tamamen yerli bir hareket olarak değerlendirdi. Ona göre imparatorluk, Balkan Savaşı'nda Rumeli'deki topraklarının büyük bir kısmını kaybettikten sonra Balkanlardan Anadolu'ya geniş ölçüde bir göç başladı. Göç edenler Anadolu'nun farklı bölgelerine yerleştirildi ve bazı yerlerde göçmenlere, bazı nüfuz sahibi hemşerilerinin etkisiyle, yerli halkın elinde bulunmayan yerler tahsis edildi.³

Dünyanın her yerinde olduğu gibi, göçmenler gittikleri yerlerde kendilerini daha rahat ve serbest hissettiklerinden ve müteşebbis kabiliyetlerinden Anadolu'daki yerli insanların ellerindeki iş sahalarının bir kısmına hâkim oldular. Zamanla hemşericilik birliği çerçevesinde birbirlerine destek olarak daha da güçlendiler. Ayrıca Rumeli'den Türklerle birlikte gelen ve Arnavutça, Pomakça, Rumca konuşan unsurların bazı idari makamlarda bulunan hemşerileri tarafından himaye görmeleri, Anadolu'daki Türklerin tepkisine neden oldu. Bu tepki Anadolu'da yaşayan yerli halkın örgütlü hareket etmesine zemin oluşturarak Balkanlardan gelen unsurların kendilerinden farklı olduğu tezini işlemelerini de beraberinde getirdi. Dursunoğlu, süreçle birlikte daha çok iktisadi sebeplere dayanan bütünleşme iddiasıyla Anadoluçuluk düşüncesinin doğduğunu öne sürdü. Ona göre Anadolu'ya gelen muhacir kabileleri tamamen yerleşip Türklerle kaynaşmadan I. Dünya Savaşı ve akabinde Milli Mücadele'nin başlaması, Anadolu'yu olumsuz manada etkiledi. Bu gelişmeler ışığında Anadoluçuluk düşüncesi olgunlaşarak söz ve yazıyı içine alan bir ideolojiye dönüştü. Bir nevi coğrafi milliyetçiliği içeren bu düşünce, Anadolu birlikteliğini arttıracığı yerde azalttı. Dursunoğlu çözüm olarak Anadolu'ya dönmüş olan muhacirleri ayırmak yerine onlarla bütünleşmenin daha doğru bir yaklaşım olacağını savundu. O, bu muhacirlerden anadili Türkçe olanların bir nesil sonra yetiştirecek çocuklarının Anadolu'nun yerli halkıyla kaynaşacağı inancındaydı. Anadoluçuluk fikrinin birleştirme düşüncesini işlemediğinden Rumeli hemşericiliğini beraberinde getirdiği kanaatindeydi. Ona göre kaynaştırma politikaları ayrılıkçı hareketinin önüne geçerek Anadolu ve Rumeli halkı arasında birliği sağlayabilirdi. O, milli birliğin sağlanması ve hemşerici-

3 Sivas, Kayseri gibi şehirlere yerleşen muhacirlerin "Karpuz Sergisi" vb işlerle dalavere yaparak zengin olmaları, yerli halk tarafından "Muhacirler dinine dönsün" gibi tepkilere yol açtı. (BCA.490.01/61.233.6-6.)

lik çıkışlarının törpülenmesi adına Anadoluçuluk düşüncesinden vazgeçilmesinin en doğru yaklaşım olacağını savundu (BCA.490.01/61.233.6-7). Dursunoğlu raporunda diğer akımlara çok geniş yer ayırmazken Anadoluçuluk düşüncesine önemli ölçüde yer vermektedir. Düşüncenin tarihsel gelişimiyle ilgili de bilgilere yer veren Dursunoğlu bu fikri yerli-yerli olmayan çatışmasına yol açacağı endişesiyle eleştirmektedir.

Dursunoğlu dört düşünce akımının tahlilini yaptıktan sonra milli birliğin sağlanması adına önerilerde bulundu. Parti olarak amaçlarının ülkede tek dil ortak kültür ve ülkü etrafında hareket eden bir toplum oluşturmak olduğunu belirtti. Dar ırk ve coğrafyayı baz alarak hareket alanı belirleyen Türkçülüğe taraftar olmadıklarını, dil, dilek ve kültür birliğini göz önünde bulunduran bir milliyet prensibini oluşturmayı amaçladıklarını ortaya koydu. Bu düşüncenin gerçekleşmesi için ilk önce partideki seçkin zümrenin şuurlu hale gelmesinin şart olduğuna işaret etti. Ülkede Türklük bilincinin arttırılarak bu düşüncenin zihinlere işlenmesini gerekli gördü. Bu anlayışın topluma anlatılabilmesi ve toplumda bir yer bulması için parti teftiş ve idare heyetlerinin aydınlatılmasının doğru bir metot olacağını ve bunun yanında Halkevi kollarının yazılı ve sözlü çalışmalarında milliyetçi aydınları tek bir cephede birleştirmesinin önemli adım olacağı düşüncesini paylaştı (BCA.490.01/61.233.6-7). Bütün bu farklı milliyetçilik anlayışlarının evrilerek ortak paydada Cumhuriyet ilkelerine uyumlu bir milliyetçilik anlayışına dönüşmesini gerekli gördü.

Türklük düşüncesinin içselleştirilmesi için azınlıkların ve farklı kültürlerin kapsamlı olarak tanınmasını “Birlik Bir Millet” için gerekli buldu. Her milletin kendine özgü dinamiklerinin olduğunun bilinmesini ve ona göre politikalar ortaya konulmasını daha sağlıklı bir yol olarak gördü. Osmanlı’nın temsil şuuruna sahip olamadığından bu konuda başarısız olduğunun ayrıca altını çizdi. Cumhuriyet kadrolarının aynı hataya düşmesi için bazı önerilerde bulunmaktan geri durmadı:

1-Temsil edilmesi düşünülen farklı kültürün yaşadığı coğrafyanın dağıtılması ve toplu hareket etmelerinin önüne geçilmeli

2- Türk kültürünün yayılması için farklı milletlerin ekonomik anlamda sisteme bağlı hale getirilmesinden sonra evlilik yoluyla toplumsal yakınlaşma zenginleştirilerek eşitlik sağlanmalı. Bu politikalar uygulanırken saygı, sevgi ve adalet esası göz önünde bulundurulmalı. Hz Ömer ve Melikşah dönemini bu adalet anlayışının yerleşmesi için örnek olmalı (BCA.490.01/61.233.6-8).

Türklüğün başat bir yapıya dönüşmesi için Türklüğün dışında hareket eden toplumların toplu yaşam sürdürme alışkanlıklarının ortadan kaldırılmasını elzem gördü. Bu anlayışın yerleşmesinde kucaklayıcı bir dil

ve eşitlikçi yaklaşımları değerli buldu. Dursunoğlu, ortak bir dil, kültür paradigmalarının yerleşmesi için bunu sağlayacak ve temsil noktasında model oluşturacak uzman bir kadronun olması gerektiğinin altını çizdi. Bu kadronun parti içinden çıkmasını da ayrıca önemsendi.

Cevat Dursunoğlu'nun Raporunda Türkçe Konuşmayan Gayrimüslimler

Dursunoğlu, 1944'te yaptığı değerlendirmede bu iki yapıda öne çıkan problem olarak Türkçe konuşulmama meselesini gördü. Bu sorunun aşılabilmesi durumunda rejime yönelik belli bir aidiyet duygusunun oluşmayacağı endişesini taşıdı. Erken Cumhuriyet döneminde de bu kaygılarla hareket edildiği görülmüştü. 1927 Türk Ocakları IV. Kurultayı'nda tartışılan konulardan biri, azınlıkların Türkçe konuşma meselesi olmuş, Türkçe konuşmayanlara para cezası verilmesine kadar ileri sürülen görüşler ortaya çıkmıştı. Cezanın peşin olarak belediyelere ödenmesi bile kararlaştırılmıştı. Bu dönemde Vatandaş Türkçe Konuş kampanyası başlayınca, Ermeni, Rum ve Yahudiler arasında itirazlar başlamıştı. Yahudilerden tutuklanan ve mahkemeye sevk edilenler olmuştu (Türk Ocakları 1927 Senesi Kurultay Zabıtları, 1928:306; Cumhuriyet, 20 Şubat 1928).

Dursunoğlu, Yahudiler, Ermeniler ve Rumların ülkedeki nüfusunun 250.000 civarında olduğunu, kendilerini Türk camiasından saymadıkları gibi kendilerini Türk kültür dairesi içerisinde de görmedikleri tespitinde bulundu. Değerlendirmelerine göre 1935 istatistikleri baz alındığında Türkiye'de 108.725 Rum, 57.599 Ermeni ve 56.849 Yahudi bulunmaktaydı.⁴ Bunların % 90'ı İstanbul'da yaşamaktaydı. Bu unsurlar, cemaat teşekküllerini muhafaza ettikleri gibi dil ve kültür ülkeleri farklı olduklarından Türk toplumsal bünyesine bir aidiyet çizgisiyle de bağlanamadılar. Türklerle, bu unsurlar arasında evlilik yoluyla akrabalık bağı kurulamadığından herhangi bir yakınlaşma da gerçekleşmedi. Osmanlı'nın kuruluşunda, gelişiminde bir rol oynamadıkları gibi, Türk milletiyle tarihsel bağ da geliştiremediler. Türk kültürünü içselleştirmek bir yana geleceklerini ve ideallerini ülke dışındaki milli teşekküllerde aradılar. Cumhuriyet döneminde de Türklerle bu ekalliyetler arasındaki ilişkiler imparatorluk döneminden öteye geçemedi. Ülkeye belli bir aidiyet bağı gösteremediklerinden ve ülkede yaşayanlarla kaynaşamadıklarından rejime sadakat de göstermediler. Hıristiyan olanlar Batı'nın destekleriyle ekonomik anlamda belli oranda bir güç devşirdiler. Benzer şekilde bu unsurlar, Batılıların taziyeleri ile sürekli menfaatleri doğrultusunda sisteme karşı bir duruş geliştirdiler (BCA.490.01/61.233.6-9).

⁴ İstanbul özelinde nüfus dinamiklerine göz attığımızda 47.434 Musevi'nin nüfusun % 5.4'ünü oluşturduğunu, Ermenice konuşan nüfusun ise 39. 821 kişi olduğu görülmektedir. (TİÜK Arşivi, 1936:118-119).

Azınlıklarla ilgili genel bilgiler verdikten sonra özele inerek kendi içinde değerlendirmelerde bulundu. Ermeniler: Dursunoğlu, İttihat ve Terakki hükümetinin tehcirle Anadolu'daki Ermeni meselesini çözüme kavuşturmasına karşın Cumhuriyet döneminde Ermenilerin Anadolu'nun çeşitli yerlerine yavaş yavaş küçük cemaatler halinde yerleştiklerini ve yerel idarecilerin zaaflarından faydalanarak nüfuslarını arttırdıkları tespitinde bulundu. Ayrıca İstanbul'daki Ermenilerin Anadolu'daki Ermenilere ucuz fiyatla mal satmalarına dikkat çekmek istedi. 1938'de 2000'den fazla Ermeni'nin yaşadığı Sivas'ta zamanla Ermenilerin nüfusunun 5.000'e kadar çıktığını, benzer şekilde Amasya'da Ermenilerin 250 hane ile nüfusun % 15'ini teşkil ettiğini, Kastamonu'nun Daday ilçesinde 400'den fazla Ermeni'nin yaşadığını, bunlardan % 98'ini 10 yaşından küçük çocuklarının oluşturduğunu söyleyerek raporunda tehlikenin ciddiyetine işaret etti. Dursunoğlu, son dönemlerde Anadolu'da yaşayan ekalliyetlerin nüfusu gibi, Ermenilerin de nüfusunun arttığını, özellikle kırsal alanda yaşayan bu unsurların nüfus artışlarının önüne geçilebilmesi için İstanbul gibi büyük şehirlere göç ettirilmelerinin gerekliliğine dikkat çekmek istedi. Ona göre Sivas, Elazığ ve Kastamonu gibi kırsal hayatının yoğun olduğu yerlerde 6 çocuklu Ermenilerin, İstanbul gibi metropol şehirlerde bu imkanı yakalayamayacaklarından toplu olarak metropol şehirlerinden göç ettirilmeleri çözüme katkı sunacaktı: “Şehirler kısırdır ve köylerden aldığı nüfusu da kısırlaştırır” anlayışıyla kökten çözümü, Ermenilerin başka ülkelere göç etmelerinin önünün açılmasında gördü (BCA.490.01/61.233.6-18).

Rumlar: Rumların mübadele sonrasında nüfus gücünü kaybettiklerini, hiçbir bölgede tehlike arz edecek durumda olmadıklarını, fakat İstanbul'da Rumlar için önlem alınmasının gerekliliğine vurgu yaptı. İstanbul'un fethinin 500. Yıldönümüne kadar İstanbul'da tek Rum'un kalmaması için çalışmaların artırılmasının şart olduğuna işaret etti. Bunun sağlanması için genel tedbirlerin yanında, Yunanistan'daki Türklerle, İstanbul'daki Rumlar arasında tekrardan mübadelenin düşünülmesi gerektiğinin altını çizdi (BCA.490.01/61.233.6-18). Rumları güçlü bir pozisyonda görmemesine karşın mübadele seçeneğinin tekrardan hayata geçirilme seçeneğinin düşünülmesini istedi.

Yahudiler: Cumhuriyet'in kuruluş sürecinden sonra yeni rejim, milli bir ekonomi, dil, tarih bilinci oluşturmak amacıyla merkezîyetçi bir karakter anlayışına yöneldi. Bu yeni anlayış, Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri belli bir güç ve imtiyaz elde eden Yahudilerde farklı bir refleks oluşturdu. Yahudiler bu gücü kaybetmemek için dil ve ekonomi alanında devlete karşı belli bir direnç gösterdiklerinden rejimle karşı karşıya geldiler. Hükümetler bu yönüyle uluslararası alanda rekabet edebilecekleri araçları elinde tutmak için merkezîyetçi bir bakış açısıyla sorunlara yaklaştılar.

Buna karşın Yahudiler, sistemin dışında hareket ederek kendi kültürel ve ekonomik birikimlerini istedikleri gibi tasarruf etme hakkına sahip olduklarını düşündüler (Pınar, 2016: 43-44). Bu düşünce, Yahudilerin Türk toplumuyla yakınlaşmasını engelledi.

Benzer şekilde Dursunoğlu da Yahudilerin ırk ve din esaslı üzerine dayanan kapalı bir toplum olduğunu, dünyanın hiçbir yerinde beraber yaşadıkları milletlerle kaynaşmamalarına dikkat çekmek istedi. Vatan, toprak aidiyeti gelişmeyen, bu hislerden mahrum olan Yahudilerin dünyada para gücünü referans aldıklarını, siyasette ister kapitalist, ister sosyalist çizgide olsun sürekli kozmopolit ve enternasyonalist akımların içinde yer almaya çalıştıklarını raporunda belirtti. Bu verilerden hareketle Yahudilere karşı milli politikalar üretilmesi gerektiğinin önemine atıfta bulundu. Alınacak önlemlerle ilgili de bu topluluğun dışarıdan Türkiye'ye göç etmelerinin önüne geçilmesinin yanında, nüfuslarının azalması için göç etmelerini kolaylaştıracak formüllerin geliştirilmesi gerektiğine dikkat çekti. Yahudilerin ekonomik gücünün tehlike arz ettiği savından hareketle ekonomik kaynaklarını daraltma yollarının aranması gerektiği konusuna atıf yaparak devlet ihalelerinde Yahudilere yer verilmemesi gerektiğine işaret etti (BCA.490.01/61.233.6-19).

Bu konuda genel bir değerlendirmede bulunan Dursunoğlu, Rum, Ermeni ve Yahudilerin nüfus bakımından küçük ekalliyetler gibi gözükse de ithalat piyasasını ve sanayi sektörünü doğrudan veya dolaylı yönden ellerinde tuttuklarından iktisadi sahaya egemen olduklarını savundu. Ona göre bunun önüne geçebilmek için devletçilik politikalarının kapsamlı bir şekilde uygulanarak bu yolla ithalat ve ihracat bu unsurların elinden devlet kontrolüne geçerek millileşme sağlanabilirdi. Bununla birlikte bu unsurların ticaret sahasında ortaklarının dikkatli bir şekilde takip edilmesini de önemli tedbirler arasında gördü. Ayrıca Lozan'dan sonra yapılan mübadelelerin Anadolu'da Rum davasına son vermesi açısından önemli görmesine karşın mübadele sonrasında Anadolu'ya gelen Müslümanların Türkçe konuşmamasını ise problem olarak değerlendirdi (BCA.490.01/61.233.6-20). Dursunoğlu, Yahudi, Rum ve Ermeniler ile ilgili yaklaşımlarında nüfus belirleyici bir argüman olarak karşımıza çıkmaktadır. Ona göre nüfus artışı, ekonomik, siyasi ve sosyal güçlerin artışıyla doğru orantılıdır. Bu yönden bu topluluklarla ilgili farklı uygulamaların/politikaların olması gerektiğine inandı. Yahudileri, Ermeniler ve Rumlara göre yapısal anlamda daha teşkilatlı gördüğü için ekonomik tedbirlerin bu topluluğa karşı uygulanmasını daha çok önemsendi. Ermenilerin kırsalda nüfus artışına paralel olarak organizeli hareket edecekleri düşüncesiyle metropol şehirlere göç ettirilmelerinin gerekliliğine dikkat çekti. Mübadele deneyimlerinden ötürü bu topluluklar içerisinde en tehlikesiz Rumlara gördü. Dursunoğlu'nun

bu topluluklarla ilgili ortak düşüncesi ise topyekûn bir şekilde ülke dışına çıkarılmalarıydı. Bu yönüyle bakıldığında Dursunoğlu'nun toplu göçün reel anlamda pratiğinin zorluklarını okuyamadığı görülmekteydi.

Ana Dilleri Türkçe Olmayan Müslümanlar

Balkanlarda etnik kimliğin en önemli belirleyicisi, öncelikle ırk ya da dilin olmadığını, dinin belirleyici olduğunu değişik ülkelerin uygulamaları açısından da görmek mümkündür. Türkiye'nin Boşnak ve Pomakları, Türk olarak kabul etmesi ve onların Türkiye'ye gelip yerleşmelerine imkân tanınması, burada dinsel kimliğin bir kriter olarak kabul edildiğini göstermektedir. Bunu destekleyen en önemli kanıt Hristiyanlığın Ortodoks mezhebine mensup olan Gagavuz Türklerine aynı hakların tanınmamış olmasıydı (Aygil, 2003:78). Gagavuzlar, Hristiyan olmalarına rağmen Türk soyundan gelmekte ve Türkçe konuşmaktaydılar. Boşnaklar ve Pomaklar ise Müslümandır, ancak dilleri Türkçe olmadığı için Pomak kimliğinin ana bileşeni dindi ve Pomaklar kendilerini Müslümanlıkla özdeşleştirmişlerdi. Bu sebeple Pomaklar ve Boşnaklar arasında İslam yalnızca bir din değil, aynı zamanda bir tür milliyeti ifade etmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu, din referanslı bir çizgi takip ettiği için bünyesinde barındırdığı veya etkileşim içerisinde olduğu toplumlara bu reflekslerle yaklaşarak problemlerini dinsel kriterleri öne çıkararak çözmeye çalıştı. Tek parti döneminin kurumsallaşmasıyla birlikte Osmanlı mirasında kırılmalar yaşandı. Dünya konjonktürünün de değişmesiyle Cumhuriyet döneminde Osmanlı'nın yaklaşımlarından farklı olarak Türkçülük düşüncesi daha belirgin bir şekilde ön plana alındı. Bu kırılma süreci keskin bir ayrışmadan ziyade, şartların zorlamasıyla Osmanlı'nın son döneminde ortaya çıkan Türkçülük anlayışının daha olgunlaşmış bir dönemi olarak karşımıza çıktı (Pınar,2016:804-805). Bu politikaların en önemli öbeği, farklı kültürlerin Türkçe konuşma meselesi görüldü. Tek parti döneminde bu konu Türk Ocakları Kurultaylarında ciddi bir gündem oluşturdu. Arnavutların, Çerkezlerin ve Boşnakların Türkçe konuşmamaları cemaat yapılarını sürdürmelerine bağlandı (Türk Ocakları 1926 Senesi Kurultay Zabıtları:198). Bu düşüncüyü doğrular nite-likte Van Delegesi İshak Refet;

Yeni gelen muhacirlerimiz ki onlar Türk'tür diye alıyoruz. Hâl-buki bunlarda Türkçeden başka lisan konuşuyorlar. Ve şehirlerde bugün ayrı ayrı mahalleleri vardır. Mesela hiç Rumca işitmeyen bir şehir bir mahalle bugün Rumca konuşan bir mahalleyi bir şehri andırıyor. Mesela Boşnakların ayrı bir kahvesi vardır. Arnavutların başka kahvesi vardır. Ayrı ölüm merasimleri vardır. Bizim vatanimizdir diyor, fakat bizim dilimizle görüşmüyor, konuşmuyorlar. Bizim yediğimizi yemiyor giydiğimizi giymiyorlar. Orası başka

bir âlemdir. (Pınar,2016:185).

Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Balkanlardaki Türklerin Türkçe konuşmamasının nedenini Osmanlı İmparatorluğu'nun bu coğrafyayı ihmal etmesine bağladı (1926 Türk Ocakları Zabıtları,1927:209). Cemaat tipi yapılanma şeklinde geleneklerini sürdürmeleri sistemle kaynaşmamalarına neden olmaktaydı.

Tek parti yönetiminin kurumsallaştığı ve iktisadi-kültürel Türkleştirme faaliyetlerinin hız kazandığı 1930'lu yıllardan itibaren, İslami düşünce geri plana çekildi. Bu süreçte Pomakların sistemle uyumlu bir şekilde Türkleştikleri ve Türk kültürünü içselleştirdikleri tezi işlense de parti raporlarında Pomakların Türk kültürünü benimseme ve Türkçeyi konuşmakta zorlandıkları tespiti yapıldı. Trakya Umumi Müfettişi İbrahim Tali, Pomakların Türkçe konuşmamasının sebebi olarak; Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde dil ve düşünce birliği konusuyla bu kadar yoğun uğraşmamasına ve Cumhuriyet'in sonraki süreçlerinde de Pomakların toplu olarak yaşamasında herhangi bir sıkıntı görmemesine bağladı. CHP kadroları, Balkanlardan gelen Pomak vb unsurları sistemin içine çekebilmek adına bu unsurların yaşadığı bölgelerde eğitim seferberliğini artırma yoluna gitti (BCA, 490.1.0.0/ 644.135.1-9). Bütün bu çalışmalara karşın bu unsurların kendi geleneklerini ve dillerini yaşatma eğiliminde oldukları görüldü (BCA,490.1.0.0/ 643.130.1; Umumi Müfettişler Konferansında Görüşülen ve Dahiliye Vekaletini İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtları ile Rapor ve Hülasası,1937:28). Trakya Umumi Müfettişi İbrahim Tali de en mantıklı yolun Pomakların çocuklarına öğretilecek Türkçe ile ailelerin de bu kanalla Türkçeyi öğrenebileceklerini ve bunun yanında çıkarılacak bir kanunla bu sorunun çözülebileceğini, zorunluluk olmadan başarıya ulaşmanın güç olacağı görüşünü paylaştı (BCA,490.1.0.0/ 643.130.1).

Dursunoğlu'nun bu konuda tek parti döneminin ruhuna uygun, paralel bir anlayış ortaya koyduğu görülmekteydi. O, bu kategoriye girenlerin Osmanlı döneminde çoğunlukla Balkanlarda yaşayan Çerkezler, Gürcüler, Arnavutlar, Boşnaklar ve Pomaklar olduğunu ifade etti. Çerkezlerin 100 bin civarında çeşitli şehirlerde, Lazların 65.000 civarında Doğu Karadeniz sahillerinde yaşadığını, Gürcülerin 50.000, Arnavutların 25.000, Boşnakların 25.000, Pomakların 35.000 civarında bir nüfusa sahip olduklarını belirtti. Bu toplulukların köy gibi kırsal alanlarda yaşadıklarından Türkçe dışında dil konuşmalarını ve geleneklerini sürdürmelerini sorun olarak gördü. Bu toplulukların devletin güçlü olduğu dönemde sorun teşkil etmediğini, devletin zayıf olduğu süreçlerde tarihte Anzavur olayı gibi kavmiyetçi isyanlarla tehlikeli bir pozisyona gelebildiklerini rapor etti (BCA.490.01/61.233.6-21). Tarihsel olaylar Dursunoğlu'nun bakış açısı-

nın şekillenmesine yol açtığı gibi tek partinin bu topluluklara yaklaşımında öne çıkan Türkçe konuşurma meselesi sorununun devam ettiği görülmekteydi.

Dursunoğlu, bu toplulukların Müslüman olmalarına karşın çoğunlukla Rumca konuşmalarını ilginç buldu. Nüfus olarak azınlıkta olan bu toplulukların Türkçe konuşan topluluklarla çok sıkı olmalarından ötürü Türklük dairesi içinde hareket etmelerini yakın bir olasılık olarak gördü. Bu sürecin hızlanması için de bu toplulukların kavmiyetçi hareket etmelerinin önüne geçerek Türklük çizgisine çekilmeleri gerektiğini düşündü. Bütün bu gelişmelere karşın bu toplulukların Türklük dairesi içinde hareket etme konusunu içselleştiremediklerini şu örneklerle açıkladı. Bir kömür şirketinin başında bulunan bir Arnavut'un özel bir toplantıda Arnavutlar hakkında bir menkıbe anlatmak isteyen Türk'e "Arnavut kelimesini ağzına alamazsın" diye sert bir şekilde çıkıştığını, Siyasal Bilgiler Okulu'ndaki kaymakamlar kursunda İçişleri Bakanı'nın görevlendirdiği memurun Çerkezliği ile övünmesinin öğrenciler arasında tartışma konusu olduğunu raporunda belirtti. Bu örneklerden hareketle Türklük propagandasının kapsamlı olarak yaygınlaştırılmasını gerekli gördü. Bunun çözümü olarak da özellikle kıyı kesimlerinde yaşayan Lazların iç kesime göç ettirilmesini, kırsalda yaşayan Pomak vb unsurların şehirlere yerleştirilmesini, en verimli ve zengin köylerden başlayarak bu unsurlar arasına %50 oranında Türk nüfusu yerleştirerek planlı şekilde Türkleştirilmelerinin gerekliliğine atıf yaptı. Dursunoğlu bu topluluklar için Müslüman olmalarına karşın Türk dilini ve kültürünü benimsememelerini sorun olarak gördü. Çözüm olarak Türk nüfusunu bu toplulukların arasına yerleştirerek baskın Türklük karakteriyle mobilizasyon sağlanması gerektiğine inandı. (BCA.490.01/61.233.6-23). Dursunoğlu'nun eğilimlerinde Müslüman kimliğinin Türkçe dışında başka dillere meyletmesinin yadırgandığı görülmekteydi.

Tek parti uygulamalarıyla II. Dünya Savaşı döneminde Dursunoğlu'nun hazırladığı raporların paralellik arz ettiği dikkate alındığında Cumhuriyet kadrolarının bu sorunu yirmi yıllık bir zaman diliminde hala çözemediği anlaşılmaktaydı.

Sonuç

Dursunoğlu, tek partinin bu uygulamalarının toplumda nasıl bir etki oluşturduğunu, aksayan yönlerini, eksikliklerini ve en önemlisi milli kimliğin ve temsil gücünün farklı etnik-kültürel kesimlerde daha fazla nasıl karşılık bulur sorusuna cevap bulabilmek adına çoğunlukla gözlemlerine dayanan raporu parti yetkililerine sundu. Dursunoğlu'nun raporunu aynı dönem ve Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde hazırlanan çalışmalardan/raporlardan farklı kılan raporunun sadece bir bölge ve bir etnik grup-top-

lulukla sınırlı kalmamasıydı. Dursunoğlu, İstanbul'da yaşayan Yahudiler, Rumlar, Ermenilerden, Balkanlardan göç eden Türk ve Türk olmayan Müslümanlara, doğu ve güney bölgesinde yaşayan Araplara ve Kürtlere kadar farklı etnisitelerin, kültürlerin ve inanışların rejimin neresinde olduklarının yanında, neresinde olması gerektiğiyle ilgili ayrıntılı bir çalışma ortaya koydu. Ayrıca farklı millet tanımlamalarıyla öne çıkan akımlar hakkında da önemli bilgiler verdi.

Dursunoğlu yeni rejimin zihninde tasavvur ettiği ulus kimlik modelini istediği şekilde hayata geçirememesinin nedenlerini tarihi süreçte aradı. Cumhuriyet döneminde imparatorluk alışkanlıklarını devam ettirmek isteyen farklı yaklaşımların kurgulanmak istenilen toplum yapısının önüne geçtiğini düşündü. Kozmopolitlerin Tanzimat'ın fikri cephesinden arınmadığı gibi İslamcılarının da medrese zihniyetinden kurtulamadığının altını çizdi. İki farklı düşüncenin ortak noktası olarak da çözümü imparatorluk odaklı yaklaşımlarda aramalarında gördü. Irkçı düşünceyi savunanların ise Türkiye gerçekliğini okumakta zorlanan ve fantezi peşinde koşan gençler olarak değerlendirdi. Anadoluçuluk düşüncesini sürdürmek isteyenlerin yerlilik tartışmasını başlattığından toplumu bütünleşme yerine ayrıştırmaya götüreceği endişesini taşıdı. Dursunoğlu'nun belli bir mekan içine sıkıştırılmış Türkçü anlayışlardan, kan bağımlı baz alan ulus okumalarından ve din eksenli millet tanımlamalarından uzak durduğu görüldü. Onun ulus okumaları kendi toplumunun dışında ve farklı coğrafyada kalan unsurları reddetmeden kültür ve dil birliğini kabul ettikleri sürece Türk gövdesine eklenilebilecekleri yönündeydi. Bu yönüyle her ne kadar dar bir coğrafyaya sıkıştırıldığını iddia ettiği Anadoluçuluk düşüncesini eleştirse de bu düşüncenin önemli temsilcilerinden biri olan Remzi Oğuz Arık ile bu yönüyle aynı fikri savunmaktaydı. Bütün bu farklı düşüncelerin Cumhuriyet'in ortaya koyduğu ulus ideali etrafında birleşmesi ve toplumun yeni rejimin getirilerini içselleştirmesini parti kadrolarının iyi çalışmasıyla paralel gördü. Dursunoğlu'nun temsil noktasında partiyi bütün bu çalışmaların merkezinde gördüğü, bu yönüyle de partiyi tartışmasız olarak siyasetin ve kurumların fevkinde gören Recep Peker ile aynı kulvarda yer aldığı görülmekteydi.

Dursunoğlu, farklı kültür ve düşünceyi savunanların sistemin tasavvur ettiği ölçütlerde evrilmesini ve rejimle uyumlu hale getirilmesini değerli bulurken azınlıkları ise bu tanımlanan çerçevenin dışında gördü. Tarihi süreçte sistemle ve toplumla pozitif manada bir rabıta kuramamış ve Türk kültürüyle problemlili olan bu toplulukların çıkarları doğrultusunda hareket etmelerini de dikkate alarak rejim içerisinde eritilmelerinden ziyade rejimin dışında tutulmalarını daha doğru bir yaklaşım olarak buldu. Bu unsurların baskın politikalarla Türk toplum yapısından ayrıştırılmalarının

gerekliliğine vurgu yaptı. Azınlıklara yönelik uygulanan bu politikalarda sosyal, siyasi ve ekonomik kıstasların dikkate alınarak kendi içinde bir sınıflamaya gidilmesi şeklinde bir yaklaşım modeli benimsenmesini daha sağlıklı gördü. Azınlıklarla ilgili değerlendirmelerinde nüfus yapısı ve azınlıkların iktisadi pozisyonlarının etkili ve belirleyici olduğu görüldü. Ermenilerle ilgili yaklaşımları erken Cumhuriyet döneminde üretilen geleneksel ve birbirinin benzeri olan eğilimlerden farklı bir kavramsallaştırmayı içermekteydi. Ermenilerin toplu yaşam sürdürmelerini kontrol edilebilirlik açısından daha doğru bir adım olarak gördü. Bu kriter çerçevesinde azınlıkları kendi içerisinde kategorize etmeyi tercih etti. Kırsalda yaşayan Ermenilerin demografik yönden kontrol edilmelerini kolaylaştırmak adına metropol şehirlere göç ettirilmelerini önemsendi. Ermenilerin tarihi süreçten gelen örgütlenme kabiliyetlerini dikkate alarak onları gözetim altında tutacak göç formüllerinin denenmesini önerirken Yahudilerin elde etmiş oldukları ekonomik zenginlikten hareketle Yahudilere karşı iktisadi yaptırımları daha doğru buldu. Yahudilerin demografik açıdan ziyade iktisadi açıdan problem teşkil ettiklerini, Türk kültürünü içselleştirmek gayesiyle Türk kimliğine ve yaşam biçimine aidiyet göstermeyen en tehlikeli halkın Yahudiler olduğunu belirtti. Rumların toplumsal hafızalarında bir mübadele gerçeği olduğundan en ılımlı bu topluluğa yaklaştı. Lozan Antlaşması sonrasında mübadele sürecini yaşadıklarından ve tehlike oluşturmayacak bir pozisyona geldiklerinden bu topluluğu en zayıf halka olarak gördü. Dursunoğlu azınlıklarla ilgili farklı yaklaşım sergilerken Yahudiler, Ermeniler ve Rumlarla ilgili ortak görüşü Türkiye’den göç ettirilmelerinin önünü açacak çalışmaların desteklenerek bu coğrafya ile bağlarının tamamen kesilmesiydi. Bütün bu önerilerin hayata geçirilmesi için de başta parti kadroları olmak üzere donanımlı yetişmiş, temsil gücü kuvvetli bir kadronun olması gerektiği üzerinde önemle durdu.

Dursunoğlu’nun azınlıklarla ilgili eğilimlerini Müslüman kimliğini taşıyan Lazlar, Çerkezler ve Pomaklar için farklılaştırdığını gözlemlemekteyiz. Müslüman kimliği, geleneğin de etkisiyle devleti yöneten otoriteye sadakat ve itaat ile bağlılık gösterdiği için rejimin tahayyüllerinin gerçekleşmesi adına daha uygun bir hedef olarak görüldü. Bu topluluklara yönelik uygulanacak politikaların da farklı olması gerektiğinin altını çizdi. Daha çok dil ve kültür üzerinde duran Dursunoğlu, Lazların Türkçe konuşması adına kıyı kesiminden arındırılmasını gerekli görürken Pomakların ise kent kültürü içinde Türklük potasına çekilebilmeleri için kırsaldan merkeze göç etmelerini doğru buldu. Bütüncül baskın Türklük karakterini dönüşüm için gerekli gördü.

Kaynakça

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Başbakanlık Arşivi

TBMM Arşivi Cevat Dursunoğlu'nun Tercüme-i Hal Dosyası, No: 1151.

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi

Resmi Yayınlar

Türk Ocakları 1927 Senesi Kurultay Zabıtları. (1928). Ankara: Ankara Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası.

TİÜK Arşivi İstanbul Genel Nüfus Sayımı (20 İlkteşrin 1935), Kati ve Mufassal Neticeler. (1936). Ankara: Devlet Basımevi.

1926 Türk Ocakları Zabıtları. (1927). İstanbul: Kader Matbaası.

Umumi Müfettişler Konferansında Görüşülen ve Dahiliye Vekaletini İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtları ile Rapor ve Hülası, (1937). Ankara: Başvekalet Matbaası.

Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Ulus

Kitap ve Makaleler

Arslan, Y.(1997). *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*. Ankara.

Aygil, Y. (2003). *Turanlı Hristiyanlar*. İstanbul: İnkılap Yayınları.

Barutçu, F.A. (1977). *Siyasi Anılar*. İstanbul: Milliyet Yayınları.

Başak, T. (2000). Milli Mücadele Günlerinde Cevat Dursunoğlu. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Baykal, B.S. (1969). *Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler*. Ankara.

Dursunoğlu, C. (1946). *Milli Mücadelede Erzurum*. Ankara.

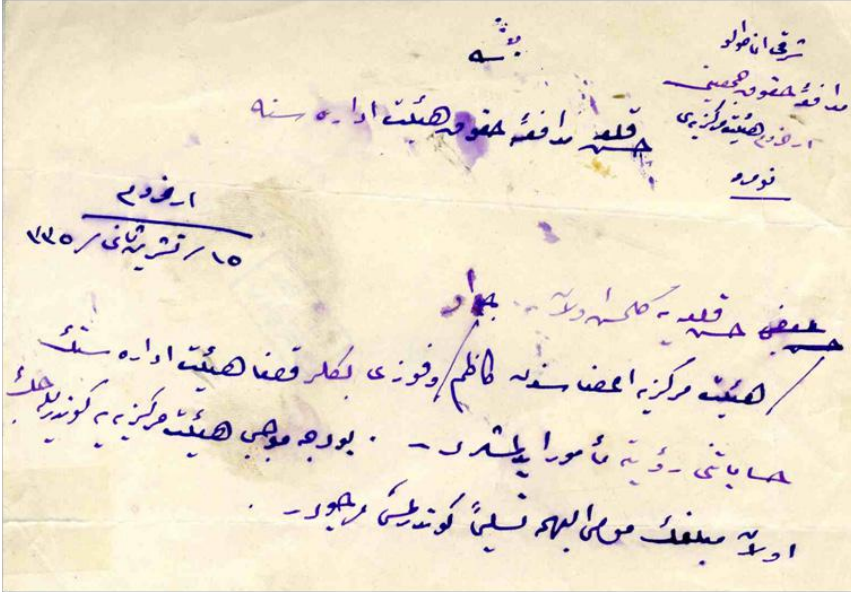
Goloğlu, M. (1968). *Erzurum Kongresi*. Ankara.

Kırzioğlu, F. (1993). *Bütünüyle Erzurum Kongresi*. Ankara.

Konukçu, E. (1992). *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*. Ankara.

- Öztürk, S. (2012). *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*. İstanbul: Doğan Kitap
- Pınar M. (2016). Tek Parti Döneminde Pomaklar. *Tarih Okulu Dergisi*. 25, 803-835.
- Pınar M. (2016). *Tek Parti Döneminde Trakya'da Siyasi Hayat ve Yahudiler*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Pınar M. (2016). Türk Ocakları Kurultaylarında Dil Meselesi, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 23, 179-200.
- Sılan, N.S. (2010). *Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik Dersim -Sason (1934-1946)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tunçay, M. (2009). *Türkiye'de Sol Akımlar I*. İstanbul: İletişim Yayınları.

EK 1

TİTE Arşivi (Cevat Dursunoğlu'nun Erzurum'daki Faaliyetleri)